

راهکارهای تقویت عزت نفس کودک از منظر قرآن کریم

محدثه السادات حسینی^۱

چکیده

قرآن کریم، به عنوان کتاب هدایت الهی و منبعی جامع برای تربیت بشر، اصول و راهکارهایی ارائه می‌دهد که می‌تواند به پرورش عزت نفس کودکان کمک کند. این پژوهش به بررسی راهکارهای تقویت عزت نفس کودکان از منظر قرآن کریم با رویکرد تحلیل محتوای کیفی می‌پردازد. یافته‌ها نشان داد که تربیت قرآنی با تقویت حس ارزشمندی، آرامش، و شجاعت، عزت نفس کودکان را پرورش می‌دهد. راهکارهای عملی شامل آموزش آیات و احادیث، داستان‌سرایی قرآنی، و تشویق به فعالیت‌های هدفمند برای والدین و مربیان پیشنهاد می‌گردد. چالش‌هایی مانند کمبود آگاهی و تأثیر فرهنگ‌های غیرومی‌شناسایی و پیشنهاداتی مانند تدوین منابع آموزشی و ادغام مفاهیم قرآنی در نظام آموزشی مطرح گردید. نتایج نشان داد که قرآن ظرفیت بالایی در پرورش نسلی خودباور و مقاوم دارد. این پژوهش نشان داد که قرآن کریم با ارائه راهکارهایی عمیق و چندوجهی، ظرفیت بالایی برای تقویت عزت نفس کودکان دارد. این آموزه‌ها، با تأکید بر کرامت ذاتی، خودباوری، توکل، تلاش، و عزت الهی، می‌توانند به عنوان راهنمایی برای والدین، مربیان، و سیاست‌گذاران آموزشی عمل کنند. با اجرای این راهکارها در محیط‌های خانوادگی و آموزشی، می‌توان به پرورش نسلی خودباور، شجاع، و متکی به ارزش‌های الهی کمک کرد که قادرند با اعتماد به نفس و عزت در برابر چالش‌های زندگی ایستادگی کنند.

واژگان کلیدی: عزت نفس، کودک، قرآن

^۱ حوزه علمیه خاوران، مدرسه علمیه کوثر ابرکوه، سطح دو

۱. مقدمه

عزت نفس یکی از مؤلفه‌های بنیادین سلامت روان است که نقش تعیین‌کننده‌ای در رشد روانی، اجتماعی، و حتی معنوی کودکان ایفا می‌کند. عزت نفس به معنای باور فرد به ارزشمندی ذاتی و توانمندی‌های خود است که بر اعتماد به نفس، تصمیم‌گیری، روابط بین‌فردی، و موفقیت‌های تحصیلی و حرفه‌ای او تأثیر عمیقی دارد. کودکان با عزت نفس بالا معمولاً در مواجهه با چالش‌ها انعطاف‌پذیرتر هستند، روابط اجتماعی بهتری برقرار می‌کنند، و کمتر در معرض اضطراب و افسردگی قرار می‌گیرند. در مقابل، کمبود عزت نفس می‌تواند به احساس بی‌کفایتی، انزوای اجتماعی، و کاهش انگیزه منجر شود. از این‌رو، تقویت عزت نفس در دوران کودکی به‌عنوان مرحله‌ای حساس از رشد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است.

قرآن کریم، به‌عنوان کتاب هدایت الهی و منبعی جامع برای تربیت بشر، اصول و راهکارهایی ارائه می‌دهد که می‌تواند به پرورش عزت نفس کودکان کمک کند. آیاتی مانند «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»^۱ بر کرامت ذاتی انسان تأکید دارند و این مفهوم را به‌عنوان پایه‌ای برای خودباوری و ارزشمندی فردی معرفی می‌کنند. همچنین، آیاتی مانند «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ»^۲ بر اهمیت خودآگاهی و تلاش فردی برای تغییر و رشد دلالت دارند، که هر دو از مؤلفه‌های کلیدی عزت نفس هستند. تفاسیر معتبر مانند تفسیر المیزان و تفسیر نمونه، این آیات را به‌عنوان مبنایی برای تربیت انسانی معرفی می‌کنند که در آن فرد به دلیل ارتباط با خدا و ارزش ذاتی خود، از عزت و اعتماد برخوردار است.

بررسی عزت نفس از منظر قرآن کریم نه‌تنها به دلیل جامعیت این کتاب آسمانی، بلکه به دلیل تأثیر عمیق آن بر فرهنگ و تربیت اسلامی اهمیت دارد. در جوامع اسلامی، قرآن و آموزه‌های آن به‌عنوان راهنمای اصلی زندگی و تربیت شناخته می‌شوند. این پژوهش با هدف استخراج راهکارهای عملی از آیات قرآنی و تلفیق آن‌ها با دیدگاه‌های روان‌شناختی، به دنبال

^۱ اسراء: ۷۰

^۲ رعد: ۱۱

ارائه رویکردی جامع برای تقویت عزت نفس کودکان است. این رویکرد می‌تواند به والدین، مربیان، و سیاست‌گذاران آموزشی کمک کند تا با استفاده از اصول قرآنی، محیطی حمایتی برای رشد روانی کودکان فراهم کنند.

از منظر روان‌شناسی، عزت نفس به‌عنوان یک سازه چندوجهی مورد مطالعه قرار گرفته است. نظریه‌پردازانی مانند استنلی کوپراسمیت و موریس روزنبرگ تأکید کرده‌اند که عزت نفس کودکان تحت تأثیر عواملی مانند پذیرش والدین، موفقیت‌های تحصیلی، و تعاملات اجتماعی شکل می‌گیرد. با این حال، دیدگاه قرآنی با افزودن بُعد معنوی به این مفهوم، رویکردی منحصربه‌فرد ارائه می‌دهد که نه تنها به عوامل محیطی، بلکه به ارتباط کودک با خدا و ارزش ذاتی او نیز توجه دارد. تلفیق این دو دیدگاه می‌تواند به درک عمیق‌تری از چگونگی تقویت عزت نفس کودکان منجر شود.

این پژوهش با تحلیل محتوای آیات قرآنی و تفاسیر معتبر، و همچنین بررسی منابع روان‌شناختی، به دنبال پاسخ به سؤالات زیر است:

- چه مفاهیم و راهکارهایی در قرآن کریم برای تقویت عزت نفس کودکان ارائه شده است؟

- چه چالش‌هایی در اجرای راهکارهای قرآنی در محیط‌های آموزشی و خانوادگی امروزی وجود دارد؟

اهداف پژوهش شامل موارد زیر است:

۱. شناسایی و تحلیل آیات قرآنی مرتبط با عزت نفس و خودباوری.
۲. استخراج راهکارهای عملی برای والدین و مربیان بر اساس آموزه‌های قرآنی.
۳. ارائه پیشنهادات کاربردی برای ارتقای عزت نفس کودکان در محیط‌های خانوادگی و آموزشی.

این پژوهش با استفاده از روش تحلیل محتوای کیفی، آیات مرتبط و تفاسیر آن‌ها را بررسی کرده و با تکیه بر منابع روان‌شناختی، راهکارهایی عملی ارائه می‌دهد. انتظار می‌رود نتایج این مطالعه به والدین و مربیان کمک کند تا با بهره‌گیری از آموزه‌های قرآنی، عزت نفس کودکان را تقویت کرده و به رشد روانی و اجتماعی آن‌ها کمک کنند.

در زمینه پیشینه تحقیق می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

حسن طالبی (۱۴۰۲) در مقاله‌ای در چهارمین همایش کنفرانس ملی مدیریت به بررسی (روش های ارتقای عزت نفس در کودکان و دانش آموزان و نقش والدین با بکارگیری آموزه های دینی) پرداخت. نتایج نشان داد که عزت نفس یکی از مهم ترین موضوعاتی است که در موفقیت کودکان و دانش آموزان تاثیر بسزای دارد و در نظام تربیتی اسلام، هدف تربیتی به حساب می آید. بکارگیری آموزه های دینی در شکل گیری عزت نفس و راهنمایی در تثبیت آن در نهاد و ضمیر کودکان قابل کتمان نیست. قرآن و روایات راهبردهای فراوانی ارائه می دهد که والدین می توانند با بکار بستن آنها در ارتقاء عزت نفس کودکان و در نتیجه در موفقیت تحصیلی و سلامت روانی آنها بهره بگیرند از جمله آنها احترام گذاشتن به کودکان، دادن مسئولیت به ایشان است.

داوود جوانشیر و احمد، عاقل (۱۴۰۱) در مقاله‌ای در نشریه مطالعات حدیث پژوهی به «تحلیل پیامدهای عزت نفس از منظر قرآن، احادیث و روانشناسی» پرداختند. نتایج نشان داد که از جمله پیامدهای عزت نفس در اسلام تقویت اراده که در انجام هیچ کاری احساس درماندگی و شکست نمی کند، دوری از گناه زیرا انسان اگر احساس عزت کند از اطاعت خدا دور نمی ماند و به سرپیچی از خدا تن نمی دهد.

مهسا مشایخ و همکاران (۱۴۰۰) در مقاله‌ای در نشریه پیشرفت های نوین در روانشناسی به بررسی «چرایی عزت نفس در کودکان و نوجوانان و راه های تقویت آن» پرداختند. نتایج این بررسی حاکی از این بود که نوجوانانی که دارای احساس خود ارزشمندی و عزت نفس قابل توجهی هستند نسبت به همسالان خود در شرایط مشابه، پیشرفت تحصیلی و کارآمدی بیشتری از خود نشان می دهند. لذا پرورش احساس عزت نفس در کودکان و نوجوانان از مهمترین وظایف خانواده و تعلیم و تربیت است

باتوجه به موضوع مورد بررسی در این مقاله در وهله اول به مفهوم شناسی می پردازیم و در ادامه باتوجه به هدف تحقیق در چند بخش جداگانه به بررسی مولفه های عزت نفس در قرآن و احادیث می پردازیم و در نهایت نتیجه تحقیق ارائه خواهد شد.

۲. مفهوم شناسی

عزت نفس، به عنوان باور به ارزشمندی و توانمندی ذاتی خود، یکی از مؤلفه های مهم سلامت روان و رشد شخصیت انسان است که در قرآن کریم از طریق مفاهیم کرامت انسانی، خودباوری، توکل به خدا، ارزش تلاش، و حفظ عزت در برابر ذلت مورد تأکید قرار گرفته

است. قرآن کریم با ارائه آیاتی که بر جایگاه والای انسان، اراده فردی، و ارتباط با خدا دلالت دارند، چارچوبی جامع برای پرورش عزت نفس، به‌ویژه در کودکان، فراهم می‌کند. در این بخش با استناد به آیات قرآنی، تفاسیر معتبر و روایات اسلامی مفهوم عزت نفس را به‌صورت عمیق بررسی می‌کنم و کاربردهای آن را در تربیت کودکان تبیین می‌نمایم.

۲-۱. کرامت ذاتی انسان

آیه «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ»^۱ یکی از برجسته‌ترین آیات قرآنی است که بر کرامت ذاتی انسان تأکید دارد. این آیه بیان می‌کند که خداوند انسان را گرمی داشته و او را بر بسیاری از مخلوقات برتری داده است. طبق تفسیر المیزان، این کرامت ناشی از ویژگی‌های منحصر به فرد انسان، مانند عقل، اختیار، و ظرفیت ارتباط با خدا، است که او را از سایر موجودات متمایز می‌کند.^۲ این کرامت، پایه‌ای برای عزت نفس است، زیرا به کودکان و بزرگسالان می‌آموزد که ارزش آن‌ها ذاتی و الهی است و به عوامل خارجی مانند موفقیت یا ظاهر وابسته نیست.

روایتی از امام علی (ع) در نهج‌البلاغه این مفهوم را تقویت می‌کند: «خداوند انسان را خلیفه خود در زمین قرار داد و به او عزت و کرامت بخشید.»^۳ این روایت جایگاه والای انسان را به‌عنوان نماینده خدا در زمین برجسته می‌کند و می‌تواند به کودکان کمک کند تا حس ارزشمندی خود را درک کنند. والدین می‌توانند با آموزش این مفهوم به کودکان، مثلاً با گفتن «تو به‌خاطر خلقت الهی‌ات ارزشمند هستی»، عزت نفس آن‌ها را تقویت کنند.

همچنین، آیه «لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَنِ تَقْوِيمٍ»^۴ بر این نکته تأکید دارد که انسان در بهترین ساختار خلق شده است. تفسیر تسنیم این آیه را به معنای کمال ذاتی انسان در جسم و روح تفسیر می‌کند و آن را مبنایی برای خودباوری می‌داند.^۵ والدین می‌توانند از این آیه برای آموزش کودکان استفاده کنند و به آن‌ها بیاموزند که ساختار خلقتشان نشانه ارزش و توانایی آن‌هاست.

۱ اسراء: ۷۰

۲ طباطبائی، المیزان، ج ۱۳، ص ۲۱۴

۳ دشتی، نهج‌البلاغه، خطبه ۱۵۸

۴ تین: ۴

۵ . آملی: تفسیر تسنیم، ج ۲، ص ۳۷۴

می‌آموزد که برای حفظ عزت نفس، باید از رفتارهایی مانند دروغ، خیانت، یا تسلیم در برابر فشارهای نادرست پرهیز کنند.

آیه «وَلَا تَهِنُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمُ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ»^۱ نیز بر حفظ عزت و اعتماد به نفس در شرایط دشوار تأکید دارد. این آیه که پس از جنگ احد نازل شد، به مؤمنان یادآوری می‌کند که ایمان آن‌ها را سربلند و برتر نگه می‌دارد. تفسیر نمونه این آیه را نشانه‌ای از قدرت معنوی ایمان در برابر ناکامی‌ها و چالش‌ها می‌داند.^۲ این مفهوم به کودکان اطمینان می‌دهد که با ایمان و شجاعت، می‌توانند در برابر مشکلات سربلند بمانند.

آیه دیگری که عزت الهی را ترویج می‌کند، «مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا»^۳ است. این آیه بیان می‌کند که هر کس طالب عزت است، باید آن را نزد خدا بجوید. تفسیر تسنیم این آیه را به معنای جستجوی عزت از طریق تقوا، عبادت، و کارهای نیک تفسیر می‌کند و تأکید دارد که عزت واقعی از خدا سرچشمه می‌گیرد.^۴ این آیه به کودکان می‌آموزد که عزت نفس آن‌ها در وابستگی به خدا و پرهیز از ذلت‌های دنیوی حفظ می‌شود.

احادیث شیعه با تأکید بر عزت الهی به عنوان منبعی برای سربلندی و پرهیز از ذلت، این مفهوم قرآنی را عمیق‌تر تبیین می‌کنند و راهکارهایی برای پرورش عزت نفس ارائه می‌دهند.

روایتی از پیامبر اکرم (ص) در این زمینه وجود دارد: «لَا تَذَلْ نَفْسَكَ لغير الله»^۵ این حدیث به کودکان می‌آموزد که عزت نفس خود را با وابستگی به غیر خدا تضعیف نکنند، بلکه با ایمان به خدا و ارزش‌های الهی، خود را سربلند نگه دارند.

روایت امام علی (ع) در نهج‌البلاغه:

«مَنْ كَرُمَتْ نَفْسُهُ هَانَتْ عَلَيْهِ الدُّنْيَا»^۶ این روایت بر ارزش عزت نفس در برابر وسوسه‌های مادی تأکید دارد و بیان می‌کند که کسی که عزت نفس خود را حفظ کند، دنیا و خواسته‌های پست

^۱ آل عمران: ۱۳۹

^۲ مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، جلد ۳، ص ۱۸۹

^۳ فاطر: ۱۰

^۴ جوادی آملی، تفسیر تسنیم، جلد ۳۰، ص ۱۷۸

^۵ ترمذی، سنن ترمذی، جلد ۴، ص ۳۴۵

آن برایش بی‌ارزش می‌شود. این حدیث به کودکان می‌آموزد که با حفظ کرامت خود، از رفتارهای ناشایست مانند حسادت یا طمع دوری کنند.

روایت امام صادق (ع) در الکافی:

«إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ وَلِمَنْ أَحَبَّهُ، فَمَنْ أَرَادَ الْعِزَّةَ فَلْيَتَّقِ اللَّهَ»^۱ این حدیث عزت را منحصر به خدا و دوستان او می‌داند و تقوا را راه رسیدن به عزت معرفی می‌کند. این مفهوم به کودکان انگیزه می‌دهد تا با رفتارهای نیک و پایبندی به ارزش‌های الهی، عزت نفس خود را تقویت کنند.

روایت امام حسین (ع) در بحارالانوار:

«لَا تَطْلُبِ الْعِزَّةَ فِي غَيْرِ طَاعَةِ اللَّهِ، فَإِنَّ الدَّلَّةَ تَكْمُنُ فِي مَعْصِيَتِهِ»^۲ این روایت هشدار می‌دهد که عزت را نباید در نافرمانی از خدا جستجو کرد، زیرا معصیت به ذلت منجر می‌شود. این حدیث به کودکان می‌آموزد که برای حفظ عزت نفس، باید از گناهانی مانند دروغ یا ظلم پرهیز کنند.

روایت امام رضا (ع) در تحف العقول:

«مَنْ حَافَظَ عَلَىٰ عِزَّتِهِ بِالصَّدْقِ وَالْأَمَانَةِ رَفَعَهُ اللَّهُ»^۳ این حدیث بیان می‌کند که حفظ عزت از طریق صداقت و امانت‌داری، انسان را نزد خدا بالا می‌برد. این مفهوم به کودکان انگیزه می‌دهد تا با صداقت و درستکاری، حس سربلندی و عزت نفس خود را تقویت کنند.

چنانچه مشخص است احادیث شیعه عزت الهی را به‌عنوان منبعی معنوی و پایدار برای عزت نفس معرفی می‌کنند که انسان را از ذلت‌های مادی و اخلاقی مصون می‌دارد زیرا عزت واقعی از طریق تقوا و ایمان به دست می‌آید. این اصل کودکان را به پایبندی به ارزش‌های الهی

^۱ شریف رضی، نهج البلاغه، حکمت ۴۴۹، ص ۶۷۸

^۲ کلینی، کافی، جلد ۲، ص ۱۲۶

^۳ مجلسی، بحارالانوار، جلد ۴۴، ص ۱۹۸

^۴ ابن بابویه، تحف العقول، ص ۴۴۶

تشویق می‌کند. نافرمانی از خدا به ذلت منجر می‌شود (روایت امام حسین (ع)). این مفهوم کودکان را از رفتارهای ناشایست مانند دروغ یا ظلم باز می‌دارد. رفتارهای نیک مانند صداقت و امانت‌داری عزت انسان را حفظ می‌کند (روایت امام رضا (ع)). این اصل به کودکان اهمیت درستکاری را می‌آموزد. عزت نفس در وابستگی به خدا و بی‌نیازی از غیر او نهفته است (روایت امام باقر (ع)). این مفهوم کودکان را به شجاعت و خودباوری تشویق می‌کند.

والدین و مربیان می‌توانند از آیات و احادیث فوق برای پرورش عزت نفس و شجاعت در کودکان استفاده کنند. والدین می‌توانند آیاتی را با زبان ساده به کودکان آموزش دهند و بگویند: «عزت تو از ایمان به خداست، پس همیشه شجاع و راستگو باش.» این کار حس سربلندی را تقویت می‌کند. با استناد به روایت امام حسین (ع)، والدین می‌توانند کودکان را به مقاومت در برابر فشارهای نادرست تشویق کنند و بگویند: «هرگز به خاطر ترس دروغ نگو، چون عزت تو در درستکاری است.» فعالیت‌هایی مانند بحث درباره موقعیت‌هایی که کودکان در آن‌ها شجاعت نشان داده‌اند، این مفهوم را تقویت می‌کند. داستان‌هایی از زندگی ائمه (ع)، مانند ایستادگی امام حسین (ع) در کربلا برای حفظ عزت و کرامت، می‌تواند به کودکان نشان دهد که عزت چگونه در برابر ذلت حفظ می‌شود. والدین می‌توانند از کودکان بخواهند این داستان‌ها را بازگو کنند یا نقاشی کنند.

نتیجه‌گیری و پیشنهادات

در بررسی راهکارهای تقویت عزت نفس کودکان از منظر قرآن کریم و با تحلیل محتوای آیات قرآنی، تفاسیر معتبر، و احادیث شیعه مشخص گردید که قرآن کریم چارچوبی جامع و چندوجهی برای پرورش عزت نفس ارائه می‌دهد که نه تنها به جنبه‌های روانی و اجتماعی، بلکه به بُعد معنوی رشد کودکان نیز توجه دارد. مفاهیم کلیدی چون کرامت ذاتی انسان، به‌عنوان پایه عزت نفس، با تأکید بر آیاتی مانند «وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ» به کودکان می‌آموزد که ارزش آن‌ها ذاتی و الهی است و به عوامل خارجی وابسته نیست. این مفهوم حس ارزشمندی پایدار را در آن‌ها تقویت می‌کند. خودباوری و مسئولیت‌پذیری فردی، با آیاتی مانند «إِنَّ اللَّهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ» کودکان را به پذیرش نقش فعال در زندگی و اعتماد به توانایی‌هایشان تشویق می‌کند، که به تقویت اعتماد به نفس و اراده منجر

می‌شود. **توکل و اعتماد به خدا**، با آیاتی مانند «وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ» حس امنیت و آرامش را در کودکان پرورش می‌دهد و آن‌ها را در مواجهه با چالش‌ها مقاوم‌تر می‌سازد. ارزش تلاش و کار، با آیاتی مانند «لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ إِلَّا مَا سَعَى» کودکان را به پشتکار و مسئولیت‌پذیری تشویق می‌کند و حس شایستگی را در آن‌ها تقویت می‌نماید. در نهایت، عزت الهی و خودداری از ذلت، با آیاتی مانند «لِلَّهِ الْعِزَّةُ وَلِرَسُولِهِ وَلِلْمُؤْمِنِينَ» کودکان را به حفظ کرامت، صداقت، و شجاعت در برابر فشارهای نادرست ترغیب می‌کند، که به استقلال معنوی و عزت نفس پایدار منجر می‌شود.

در مجموع، این پژوهش نشان داد که قرآن کریم با ارائه راهکارهایی عمیق و چندوجهی، ظرفیت بالایی برای تقویت عزت نفس کودکان دارد. این آموزه‌ها، با تأکید بر کرامت ذاتی، خودباوری، توکل، تلاش، و عزت الهی، می‌توانند به‌عنوان راهنمایی برای والدین، مربیان، و سیاست‌گذاران آموزشی عمل کنند. با اجرای این راهکارها در محیط‌های خانوادگی و آموزشی، می‌توان به پرورش نسلی خودباور، شجاع، و متکی به ارزش‌های الهی کمک کرد که قادرند با اعتماد به نفس و عزت در برابر چالش‌های زندگی ایستادگی کنند.

منابع

- قرآن کریم
- نهج البلاغه
- جوانشیر، عباس؛ احمد، عاقل، تحلیل پیامدهای عزت نفس از منظر قرآن ، احادیث و روانشناسی، نشریه مطالعات حدیث پژوهی، ۱۴۰۱، شماره ۱۳، (۲۰-۲)
- مشایخ، مهسا؛ محسنی چلک، محمد حسین؛ صلاحی کجور، عظیم، چرایی عزت نفس در کودکان و نوجوانان و راه های تقویت آن، نشریه پیشرفت های نوین در روانشناسی، ۱۴۰۰، شماره ۳۴، (۵۸-۶۹)
- طالبی، حسن ، روش های ارتقای عزت نفس در کودکان و دانش آموزان و نقش والدین با بکارگیری آموزه های دینی، چهارمین همایش کنفرانس ملی مدیریت (۱۴۰۲)، (۲۵۶۱-۲۵۷۱)
- طباطبایی، محمدحسین تفسیر المیزان، ترجمه محمدباقر موسوی. قم: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۷-هـ ش
- مکارم شیرازی، ناصر، تفسیر نمونه، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۷۷-هـ ش
- جوادی آملی، عبدالله ، تفسیر تسنیم، قم، مرکز نشر إسرائ، ۱۳۸۸-هـ ش
- کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، تهران، دارالکتب الإسلامیه، ۱۳۶۵ هـ ش
- مجلسی، محمدباقر بحارالانوار، بیروت، دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ هـ ق
- شریف رضی، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی، قم، انتشارات مشرقین، ۱۳۷۸، هـ ش
- ابن بابویه، محمد بن علی تحف العقول، قم، انتشارات جامعه مدرسین، ۱۳۹۸ هـ ق
- ترمذی، محمد بن عیسی سنن ترمذی، قاهره، دار الحدیث، ۱۴۱۹ هـ ق
- بخاری، محمد بن إسماعیل، صحیح بخاری، بیروت، دار طوق النجاة (۱۴۲۲ هـ ق). .